

ПСИХОЛОГІЧНА КОНСУЛЬТАЦІЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

УДК 343. 102

В юридичній практиці накопичений значний досвід безпосереднього використання учасниками кримінального процесу психологічних знань, а також опосередкованого у формі психологічної консультації. Виходячи із потреб практики, юридична наука в різноманітних своїх галузях (криміналістиці, кримінальному процесі, кримінології, юридичній психології) аналізувала застосування психологічних знань в процесі оперативно-розшукової діяльності, попереднього розслідування, судового розгляду.

Разом з тим в юридичній і психологічній літературі аналізувалися питання опосередкованого використання психологічних знань в кримінальному процесі у формі психологічної консультації.

В діючому кримінально-процесуальному законодавстві не вживаються терміни «консультант» і «консультація», але на практиці досить часто виникають питання, пов'язані з психологічною консультацією, яка проводиться в рамках кримінального процесу. Оскільки чітко та до кінця методологічний зміст даних понять не розкрито, то саме в цьому і полягає актуальність дослідження наукової статті.

Однією з форм використання знань в кримінальному процесі є консультація спеціаліста. Вона носить процесуальний характер, оскільки проводиться в рамках кримінального процесу і для забезпечення його мети.

Консультант – це освічена особа, що не має чіткого визначення процесуального профілю (як експерт чи спеціаліст), але застосовує свої спеціальні пізнання для роз'яснення слідчому і суду важливих для справи фактів і обставин з позиції сфери тієї наукової чи практичної діяльності, в якій вона є професіоналом.

Консультація – це спеціальна діяльність з метою правосуддя, яка проводиться за проханням чи на вимогу учасника кримінального процесу, яка може полягати в роз'ясненні положень певної сфери наукового чи практичного знання, методів і методик спеціальних досліджень, кола обставин, що входять в предмет конкретної науки, аналогічної участі спеціаліста у законодавчому врегулюванні цієї форми залучення спеціальних знань в кримінальному процесі – на практиці вона має досить широке розповсюдження, оскільки закон прямо не вказує на цю форму, теоретики в більшості випадків не визнають цього. При цьому заперечу-

валася та форма спеціального знання, що застосовується освіченою особою, і в літературних джерелах 50-річної давності, і в даний час, хоча аргументація різноманітна, іноді діаметрально протилежна. Цікаво, що підстави для відмови від цієї форми використання спеціальних знань відійшли, втратили своє значення, але за інерцією продовжують діяти.

Найбільш повно та чітко причини оспорювання консультативної форми використання спеціальних знань дали М.А.Чельцов та М.В.Чельцова [4, с. 36-41]. Виявляється, що після Великої Жовтневої революції серед вчених отримала значного розвитку ідея про освічену особу (в першу чергу експерта), як про суддю факту, автором якої були дореволюційні вчені Л.Є.Владіміров і Д.А.Дриль. І найцікавіше, що отримала ця ідея значну теоретичну підтримку і практичне впровадження не в сфері юристів, а серед судових медиків. В інструкціях про проведення судово-медичної експертизи вказувалося, що медичні експерти є працівниками, висновки яких мають обов'язкову силу та значення для приватних осіб і установ різноманітних відомств: вони вправі вимагати все, що стосується даного документу, проводити огляд, допитувати потерпілих, свідків, освічених осіб, приймати інші міри для забезпечення експертизи. У виданому наркоматом охорони здоров'я в 1919 р. Збірнику про медичну експертизу прямо вказувалося, що медичний експерт набував значення наукового судді факту, а Положення про медичну експертизу 1921р. вводило інстанційний порядок оскарження висновків судово-медичного експерта (судово-медичний експерт, відділ медичної експертизи). Одночасно вказувалося, що медичний експерт є помічником слідства і суду, зобов'язаними роз'яснювати, вести консультаційну роботу по судово-медичних питаннях з особами, що проводять розслідування, а в суді у випадку неправильного тлумачення даного висновку медичному експерту встановлювався обов'язок негайно, незалежно від стадії судового процесу, заявити суду про факт неправильного тлумачення експертизи. При цьому рішення відділу медичної експертизи наркомюсту виявилось остаточним і обов'язковим для всіх. Таке положення зберігалося в системі наркомюсту практично до 13 грудня 1952 р., коли була затверджена нова інструкція Міністерства охорони здоров'я СРСР про проведення судово-медичної експертизи. В ній нічого про те, що медичний експерт є суддею факту та постійним консультантом суду і слідчого, та ні про явну, ні про скриту форму, не говорилося. Потрібно було понад 30 років, щоб норми кримінально-процесуального закону (що володіє значною юридичною силою в порівнянні з відомчими нормативними актами) визначили те, що висновки експертизи (в тому числі і психіатричної) є лише одним із видів доказів, які не мають наперед встановленої сили,

і не є обов'язковими для суду та слідства. Однак, будь-яке згадування про консультанта в кримінальному процесі одразу викликало різке заперечення і критику. Так, був підданий різкій критиці В.М.Нікіфоров за те, що він написав про можливості експертизи (фактично – консультації), яка за своєю формою представляла так би мовити консультацію слідчого та суду із ученим-спеціалістом, коли він не проводить спеціального дослідження. Р.Д.Рахунов, заперечуючи проти консультації як спеціальної форми залучення спеціальних знань, вказував, що коли слідчому або суду потрібна консультація, він повинен почати експертизу. М.О.Чельцов та М.В.Чельцова, заперечуючи проти консультативної форми застосування спеціальних знань, вбачали у цій формі, і в самому використанні терміну «консультант», «помічник» суду і слідчий спробу реставрації ідеї «суддя факту» [4, с. 60-61].

По суті, визнанням самостійної форми застосування спеціальних знань (консультації) є твердження І.Л. Петрухіна про те, що освічена особа, яка проводить консультацію письмово чи усно, слідчий й суд по окремих питаннях, не є спеціалістами в процесуальному значенні [2, с. 26]. Проте, цей автор не чітко диференціював консультацію і участь спеціаліста.

Е.Каргандберг вказує, що для забезпечення висококваліфікованого захисту по кримінальній справі адвокатам необхідно застосовувати допомогу освічених осіб, як консультантів, процесуальний статус яких необхідно визначити в кримінально-процесуальному законі чи хоча б у відомчих нормативних актах адвокатури [1, с. 54-55].

І.М.Сорокотягін включає консультацію в групу «позапроцесуальних форм використання спеціальних знань», вказує, що консультація осіб, що мають спеціальну підготовку, не носить характер видів по відношенню до яких-небудь обставин вчиненого злочину, але допомагає слідчому отримати деяку попередню інформацію, яка є важливою для розслідування [3, с. 16-17].

На думку І.М.Сорокотягіна, консультація, як форма застосування спеціальних знань, є «позапроцесуальною» тому, що вона «... не регулюється нормами КПК, а здійснюється або відповідно до відомчих інструкцій, або за бажанням слідчого» [3, с. 15]. З цим твердженням можна погодитися лише частково. Дійсно, отримання консультації у бухгалтера з приводу фінансово-господарської діяльності, в інженера з приводу відомчих інструкцій, у психолога з приводу особливостей поведінки малолітнього та інших, непередбачених процесуальним законодавством, ніде незафіксованих, і які не мають юридичних наслідків. В той же час можливість представляти в касаційній інстанції нових мате-

ріалів, серед яких можуть бути і консультації (висновки) освічених осіб, хоча й позбавлені процесуального значення експертизи, все ж можуть бути враховані як обставини, що дають підстави для відміни вироку і для передачі справи на нове розслідування чи судовий розгляд, носить процесуальний характер.

Поряд з іншими, в кримінальному процесі можуть застосовувати у формі консультації і спеціальні психологічні знання.

На нашу думку, виходячи із субстратно-функціональної єдності спеціальних знань, що використовуються в правоохоронній діяльності, зміст психологічних знань, які використовуються експертом, спеціалістом чи консультантом, не залежить від вказаної форми. Він повинен бути по своїй суті психологічним, ґрунтуватися на сучасних досягненнях в галузі психологічної теорії і практики. Це знання не тільки загальної психології, але і її різних галузей (педагогічної, медичної, патопсихології, інженерної, юридичної та ін.). Психолог, який залучається як консультант, повинен володіти навиками і знаннями методики психологічного дослідження, мати досвід практичної, наукової, науково-педагогічної діяльності, володіти достатньо широким кругозором і життєвим досвідом.

Закон виходить із того, що спеціальні знання, що застосовуються для суду, слідчого, уповноваженого органу і за їх рішенням, аналізуються і оцінюються рівнозначно з іншими матеріалами. Тому не лише психологічна експертиза, участь спеціаліста-психолога, але і психологічна консультація є допустимою і можливою в діяльності правоохоронних органів. Деякий досвід психологічного консультування в судах і військових судах за участю автора свідчить про науковість і ефективність такого.

Психологічна консультація освіченої особи, як і будь-яка інша консультація, може носити процесуальний і непроцесуальний характер. Непроцесуальна (позапроцесуальна) психологічна консультація може даватися учасниками процесуальної діяльності (суддям, слідчим, позивачам і відповідачам, адвокатам та ін.) і полягає в роз'ясненні положень психологічної науки і практики, окремих психічних явищ, процесів, станів та ін., в коментуванні з позиції інформації, що надається психологу зацікавленою особою чи органом. Психологічна консультація може передувати призначенню психологічної експертизи та полягати в наданні допомоги зацікавленій особі у формуванні питань, які слід поставити експертом-психологом, визначенні предмету експертного дослідження та ні. Психологічна консультація може мати місце з метою профілактичного впливу на особу правопорушника, організації його виправлення і перевиховання.

Процесуальна психологічна консультація може мати місце, на нашу думку, на всіх стадіях процесу. В кримінальному процесі – це не тільки стадії касаційного чи наглядового характеру, але і стадія попереднього розслідування, розгляду справи по суті, поновлення справи за новими виділеними обставинами. В цьому випадку психологічна консультація повинна носити офіційний характер, проводитися у письмовому вигляді на письмову вимогу органів дізнання, слідства, прокурора, адвоката, судді та суду. Як і у випадку непроцесуального психологічного консультування, для дачі процесуальної психологічної консультації психологу повинна бути представлена інформація, що стосується предмета консультації. Це можуть бути матеріали кримінальної, цивільної чи адміністративної справи, наглядового чи адвокатського провадження, документи, характеристики, листи, щоденники, висновки психологічних, психіатричних та інших експертиз та ін.

В літературі вказувалося, що ні участь спеціаліста в слідчих діях і судових справах, ні при наданні консультацій (висновків) спеціаліста ніяких досліджень освічена особа не проводить. Якщо мова йде про психолога, то він не проводить дослідження головного об'єкту аналізу – особистості конкретної людини. Ознайомлюючись із представленою в усній і письмовій формах інформації, а вона завжди відноситься до особистості конкретної особи (прямо чи опосередковано), психолог не може її не проаналізувати, синтезувати, конкретизувати, тобто проводить розумове дослідження. В цьому і специфічність психологічної консультації в процесі. Наведеній думці можна заперечити – під час будь-якої консультації проводиться розумове дослідження. На нашу думку, це не так. Будь-яка консультація, окрім консультації психолога і психіатра, для яких об'єктом є особистість особи, її психічна діяльність, пов'язана з відтворенням консультантом наявних в його пам'яті знань про питання, яке цікавить уповноважену особу чи орган. Хоча тут має місце окремий момент розумового дослідження.

Психологічна консультація в сфері правоохоронної діяльності – перспективна форма використання спеціальних психологічних знань. Вона допомагає учасникам процесу більш точно і правильно оцінити обставини, які їх цікавлять, критичні підходи до встановлення висновків по психологічній експертизі, концентрування визначених завдань, можливостей, ширше і повніше застосовувати знання людини, особистісні підходи.

Наведені форми використання спеціальних психологічних знань в кримінальному процесі – це реальність сьогодення. Вірогідно, що в перспективі їх число буде розширюватися.

1. Каргандберг С. Використання спеціальних знань адвокатами в радянському кримінальному процесі // Використання спеціальних знань в радянському кримінальному процесі. Тарту, Вип. 663, 1984, С.54-55.
2. Петрухін І.Л. Експертиза як засіб доказування в радянському кримінальному процесі. М., 1956, С.26.
3. Сорокотягін І.М. Спеціальне пізнання в розслідуванні злочинів. Вид-во Ростовського університету, 1984, С.15-17.
4. Чельцов М.А., Чельцова М.В. Проведення експертизи в радянському кримінальному процесі. М., 1954, С.36-61.

Lutskiy I.

Psychological Consultation in Criminal Process.

The problem of essence of psychological consultation in criminal process is of great interest for scientists and experts. It needs further investigation and improvement of standard regulation. This problem plays an important role among legal experts.

Keywords: psychological consultation, criminal procedure, standart regulation, legal experts.